

ALISHER NAVOIYNING "HAYRAT UL-ABROR" DOSTONIDA TARBIIYA MASALASI

*Shavkatjonova Ma'rifatxon
Farg'ona davlat universiteti
Filologiya fakulteti O'zbek tili yo'nalishi*

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonida tarbiya masalasining estetik ifodalari ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, doston, muhim falsafa, ijtimoiy-ma'rifiy fikr, axloqiy-ta'limiy va adabiy-estetik qarash, fikrlar asosi, "Hayrat ul-abror", inson, dunyo, tiriklik, taqdir va tadbir, jamiyat va shaxs, zamon va axloq, axloqiy-ta'limiy aspekt, talqin, didaktika, xarakter va hokazo.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, ma'naviy barkamol avlodni milliy adabiyot namoyondalari asarlari asosida tarbiyalash pedagogika tizimida muhim natijalarga erishmoq imkoniyatini yaratadi. Zero, "Yosh avlodni tarbiyalashda xalqimizning boy tarixi va madaniyati, buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosi, jonajon O'zbekistonimizning milliy manfaatlarimiz biz uchun kuch-qudrat manbai bo'lib xizmat qiladi.³ "Shu asnoda Hazrat Alisher Navoiy Xamsa asarining dastlabki dostoni "Hayrat ul-abror"⁴yosh avlod tarbiyasi uchun muhim manba sanaladi.

"Hayrat ul-abror" o'zida buyuk mutafakkirning falsafiy, axloqiy-ta'limiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlarini mujassamlashtirgan asar hisoblanadi. Doston hajman 63 bob, 3988 baytdan iborat. Alisher Navoiy dostoniga muhim falsafiy, ijtimoiy-ma'rifiy, axloqiy-ta'limiy va adabiy-estetik qarashlariga oid fikrlarini asos qilib olgan. "Hayrat ul-abror" da borliq, inson, dunyo, tiriklik, taqdir va tadbir, jamiyat va shaxs, zamon va axloq masalalari axloqiy-ta'limiy aspektlarda talqin etilgan. Doston didaktik xarakterga ega. Uning tarkibidagi axloqiy maqolot va hikoyatlarning umumiy kompozitsion qurilish bilan izchil bog'langanligi mazkur dostonda alohida-alohida olib qaralgan masalalarning bir-biriga bog'lanib, tadrijiy ravishda takomillashib borishini ta'minlagan. "Hayrat ul-abror" 63 bobdan iborat bo'lib, 21 bobi muqaddima, 20 bobi maqolat va 20 bobi har bir maqolat mazmun-mohiyatini ochish uchun badiiy ilova-talqin 20 hikoyatdan iborat. Dostonning muqaddimaviy boblari uning uchdan birini tashkil etadi. Asarning ilk bobi "Bismillohi rahmoni rahim" kalimasi bilan boshlanadi. Ilk fasldan boshlab ilohiy tushunchalarga tafsir, izoh va talqinlar keltiriladi. Biz fikrimizning avvalida dostonning barkamol avlod tarbiyasiga ta'siri masalasida mavzu belgiladik. Hozirgi globallashuv davrida talaba yoshlar o'rtasida islom falsafasi, diniy ta'limotni ko'r-ko'rona anglash natijasida kiyinish madaniyatida eskicha "diniy" aqidaviy o'zgarishlar avj olib bormoqda. Hazrat Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonini barcha fanlar kesimida integratsiyalashgan usullarda ta'limni tashkil qilishga erishilsa, dunyoni anglash yoshlar o'rtasida ancha tiniqlashadi. Dostonda ustoz-shogirdlik an'anasi, shogirdning ustozga ehtiromi ifodasi

ham hozirgi zamon pedagogikasi uchun ibratlidir. Shu ma'noda Navoiy o'zining Xamsa yoza olish qudratiga ishonadi. Bunga Jomiyning shogirdiga bo'lgan ishonchi ham sabab bo'lgan bo'lsa kerak. Xamsaning har bir dostoniga so'z ta'rifiga bag'ishlangan maxsus boblar kiritilgan. Shoir ularda so'zning qudrati haqida fikr yuritadi. Ayrim dostonlarda so'z madhi shoirning xamsanavis salaflari tavsifiga uyg'unlashib ketgan. Hayrat-ul abror dostonining ikki bobida (14-15) so'zga ta'rif beriladi. Shoir so'zni tavsir etar ekan, nazmning qimmatini, so'zdagi ma'no, uning shakliga muvofiqligi, shakl va mazmun masalasi, umuman, so'zni o'rnida ishlatish masalasiga diqqatni qaratadi. Hozirga davr ta'lim oluvchilari uchun ham so'z qudrati, uning sehrli xususiyati, har bir so'z o'z o'rnida ishlatilishi joizligi masalasini o'rgatish juda muhim prinsiplardan hisoblanadi. So'z qudrati shoirning adabiy-estetik qarashlari haqida muayyan tasavvur uyg'otadi. Jumladan, dostonida so'z qudrati haqida shunday deydi:

Bo'lmasa e'joz maqomida nazm,

Bo'lmasa edi Tengri kalomida nazm.

Alisher Navoiy nazm va nasrni qiyoslab ta'rif berarkan, birinchisining afzal jihatlarini ta'kidlaydi. Biroq nazm uchun ham, nasr uchun ham surat va ma'no, shakl va mazmun uyg'unligi muhim jihat ekanligini ta'kidlaydi.

Nazmda ham asl anga ma'ne durur,

Bo'lsin aning surati har ne durur.

Insonning insoniylik belgisini imonda deb bilgan shoir butun doston davomida inson bilan bog'liq masalalarni taqdim etishga kirishadi. Imonning talablari haqida, aniqrog'i, imon egasi bo'lgan inson haqida so'zlab, chinakam insonda sabr, shukr, hayo bo'lishini ta'kidlaydi. Bugungi davr ta'lim oluvchilarining ham dars jarayonlaridagi faoliyati bevosita mana shu uch xususiyatga sabr, shukr, hayoga muhtojligi hech kimga sir emas. Ushbu maqolatda imonning badiiy mohiyati orif inson Shayx Boyazidning bu dunyoda haqiqiy insonlar yo'qolib borayotganidan nadomat chekib, g'amgin qolishi va muridiga o'zining ham bu masalada sarson sargardonlar qatorida sanashini bayon qilar ekan, Hazrat Alisher Navoiy o'zining ahvoliga ham nazar tashlaydi:

Soqiy, o'lubmen mayi iymon keltur,

Jismima iymon mayidin jon ketur.

Har bir hikoyat so'ngida keladigan bu kabi soqiyga murojaat maqolat va hikoyalardagi umumiylik va bir-biriga bog'langanlikni ko'rsatadi. Realistik tasvir ustun bo'lgan bu dostonida shoir o'z davridagi ba'zi illatlarga e'tibor qaratar ekan, ko'p masalalarni oddiy xalq manfaatidan kelib chiqib tahlil etadi va ularga baho beradi. Publisistik janrlarga yaqin bo'lgan maqolatlarda haqiqiy voqelikdan uzoqlashmaslik xususiyati namoyon bo'ladi.

Ajdodlarimizning hayot tarzi, ezgu amallari va e'tiqodi hozirgi zamon ilm ahliga va barkamol avlodga ibrat maktabi bo'lib hisoblanadi.